

ACHTER DE SCHERMEN

nieuwsbrief van het Willem Elsschot Genootschap v.z.w.

jaargang 3 — nummer 1-2
september 2001

Het Volledig Werk

Met tevredenheid kijken wij terug op het Willem Elsschot Festival. Het gevarieerde programma van 12 mei te Antwerpen en 27 mei te Amsterdam viel erg in de smaak van een enthousiast publiek. In Antwerpen zorgde de eerste zonovergoten zomerdag van het jaar voor wat afhakers, maar in Amsterdam waren de zalen van de Brakke Grond goed gevuld. Zij die er waren genoten met volle teugen. Ook was er ruime pers-aandacht. De bijlage *Elsschot en het W.E.G. in de media* is dan ook volledig gewijd aan het festival. Verder publiceren wij al een eerste selectie uit de lezingen die tijdens de academische zitting te Antwerpen werden gehouden.

Het ledenpakket voor het werkingsjaar juli 2001- juni 2002 mag gezien worden. Zo kijken wij nu al uit naar het dubbelnummer van *De Parel-duiker*, dat in het najaar verschijnt en volledig aan Willem Elsschot wordt gewijd. De grote blikvangers van het pakket zijn ongetwijfeld de eerste twee delen van het *Volledig werk*, *Villa des Roses* en *Een Ontgoocheling*, in een speciale W.E.G.-editie, die we u nog voor het einde van dit jaar hopen toe te sturen. We citeren uit de prachtige brochure:

"Eindelijk is het zover: de eerste delen van het langverwachte *Volledig werk* van Elsschot, in een geheel 'gerestaureerde leeseditie', zullen dit najaar verschijnen. Na jaren zorgvuldig onderzoek kan een breed publiek deze grote schrijver weer lezen in authentieke vorm, mét al zijn eigenaardigheden, maar zonder de tekst-corrupties die in de loop der jaren in het werk zijn geslopen. Alle delen gaan vergezeld van een uitgebreide verantwoording en commentaar."

In *De Standaard der Letteren* van 10 mei, speciaal gewijd aan Willem Elsschot, waarvan een exemplaar aan alle leden werd bezorgd, is een interview opgenomen met Wieneke 't Hoen en Peter de Bruijn, twee van de 'Elsschot-restaurateurs', die dieper ingaan op de totstandkoming van dit titanenwerk. Uitgever Athenaeum – Polak & Van Gennep kan terecht trots zijn op deze publicatie. En wij zijn dat natuurlijk ook.

Cyriel Van Tilborgh, Voorzitter

Uit Elsschots schrijfatelier

Marcel De Smedt

Voor een academische zitting was het tijdens het Antwerpse luik van het Elsschot Festival eigenlijk net iets te zonnig: een goede reden om enkele lezingen in deze nieuwsbrief op te nemen. Verderop vindt u de bijdrage van Pieter de Vries, directeur van het Rotterdamse reclamebureau V/H Boorman & Laarmans, die zijn persoonlijke kijk geeft op het bedrog in Elsschots oeuvre. We beginnen met de openingslezing van prof. dr. Marcel De Smedt. Professor De Smedt doceert Methodologie van de Germaanse Filologie en Editiewetenschap aan de K.U.Leuven, waar hij ook Campusbibliothecaris Geesteswetenschappen is. De afgelopen jaren was zijn onderzoek onder meer gewijd aan een grondige studie van Elsschots manuscripten. Daaruit blijkt onder meer dat Elsschot niet de grote schrapper is die men vaak in hem gezien heeft.

Willem Elsschot heeft alles bij mekaar weinig geschreven. Zijn verzameld werk beslaat slechts één boekdeel. Zijn romans hebben veeleer de omvang van novellen.

Uit de overgeleverde manuscripten van zijn werk blijkt nochtans dat de nucleus, de kern, de eerste versie van elk van zijn werken meestal nog korter was dan de tekst die uiteindelijk in tijdschrift en boekvorm verscheen. Binnen het manuscript, respectievelijk de manuscripten, heeft hij

Het schrijfatelier van Elsschot ◀

van laag naar laag en van versie naar versie zijn tekst steeds verder uitgebreid. Ook heeft hij in de gedrukte versies van zijn werken de tekst meer dan eens verder uitgebreid en uitgewerkt.

We zullen in dit kort bestek deze stelling demonstreren met voorbeelden uit twee van zijn belangrijkste werken, *Lijmen* en *Kaas*.

Lijmen verscheen in 1922-23 in het tijdschrift *De Vlaamsche Gids* en in 1924 in boekvorm¹. Centrale figuur van de roman is Bohrmann, die klanten lijmt voor exemplaren van het *Wereldtijdschrift*. Met een ronkend artikel over een of andere firma slaagt hij erin het bedrijf in kwestie op te zadelen met 50 000 of 100 000 exemplaren van een "aflevering". Laarmans is Bohrmanns helper of, zo men wil, zijn secretaris. Structuurtechnisch heeft hij in de roman een raamfunctie, een "kader"-functie: hij treedt vooraan en achteraan in het werk op en vertelt het hele *Lijmen*-verhaal in de ik-vorm.

In de eerste handschriftelijke versie, een kladversie, is er geen raamvertelling, en treedt Laarmans nog niet op; Bohrmanns nichtje Mies vervult de functie die later aan Laarmans wordt toebedeeld. Elsschot schrijft er over Bohrmann en Mies in de derde persoon. Er zijn grondige verschillen tussen dit handschrift en de uiteindelijk gedrukte tekst².

Het manuscript biedt ons een uitzonderlijke blik in Elsschots schrijfatelier, in zijn manier van werken. Sommige passages worden vanuit een relatief kleine kern steeds verder uitgebreid (in de marge en op de linkerpagina), andere worden op het handschrift geschrapt, of verschijnen althans nooit in gedrukte vorm. Zo is er bijvoorbeeld de passage waarin Mies haar oom Bohrmann uit het Café Suisse gaat weghalen³.

Ook het eerste hoofdstuk van het handschrift is als dusdanig volledig verdwenen in de gedrukte versie, maar stukken eruit zijn wel terechtgekomen in andere hoofdstukken van het gedrukte werk en in een nieuwe context. Het hoofdstuk behandelt uitvoerig (in een 17-tal geschreven bladzijden) de reis van mevrouw Bohrmann naar haar op sterven liggende zuster te Gent, het overlijden van haar zuster en het bezoek van mevrouw Bohrmann aan begrafenisondernemer Korthals.

Wanneer mevrouw Bohrmann bij het huis van haar zuster aankomt, bemerkt zij dat een paar jongens reeds doende zijn een en ander uit het huis weg te halen, en haar verschijnen kan nog verhinderen dat de naaimachine eveneens meegenomen wordt. De "verpleegster" van haar zuster (allicht de moeder van de jongens of van één van hen) is zichtbaar in de naaimachine geïnteresseerd ten behoeve van haar dochter. Ze wil er wel een bod op doen:

— Hij is verroest" zei 't mensch nog, toen zij al buiten stond. "Maar ik wil er wel een bod op doen... Veertig frank... als de Heer haar tot zich mocht nemen... voor de naaimachine en dat blauwe tafelkleed uit de zitkamer...

Tante (= mevrouw Bohrmann, "tante" voor Mies) kan het "mensch" evenwel buitenwerken. Wanneer ze op 't eind van het hoofdstuk het huis van haar zuster verlaat om naar Brussel terug te keren, passeert ze een gezelschap jongens, van wie er één haar toeroept: "Moeder biedt veertig frank voor de naaimachine /alleen/, zonder het tafelkleed!".

De dokter lijkt ook al meer aandacht te hebben voor de inrichting van het huis dan voor de (stervende) patiënt:

— De zieke slaapt, dokter" verklaarde tante.

— Slaapt zij?" herhaalde de man. "Waarachtig? Zoo, zoo. Nou, uitstekend hoor, uitstekend. Al lang?"

— Van half vijf" zei Miesje.

Hij keek op zijn horloge.

— En 't is nu negen. Prachtig! Buitengewoon! U bent zeker een zuster van mevrouw?"

Ja, tante en de zieke waren zusters.

— Twee druppels water" verzekerde de dokter. "Haast een wonder, dat slaapje. Uitstekend. Dat had ik nu heelemàal niet verwacht".

Hij kon de oogen intusschen niet afwenden van de gaskroon die boven de tafel hing.

— Wat een artistieke lampekap. Zoo eenvoudig. Chineesche zijde natuurlijk. Echt iets voor mijn vrouw om dol op te zijn. Weet u ze ook te krijgen?"

Mies, die alles wist, noemde dadelijk prijs, adres en firmanaam.

— Een geluk dat zij slaapt, hoor" herhaalde de dokter weer. "Een groot geluk. Een zéér groot geluk. Vooral niet storen asjeblijft, wàt er ook gebeure".

Hij schreef het adres van den lampenwinkel op en ging heen.

's Anderendaags blijkt de zieke overleden te zijn – "Ik dacht gister al dat er iets niet in orde was" zegt de dokter nu. Mevrouw Bohrmann komt terecht bij begrafenisondernemer Korthals. Elsschot typeert hem als "een levenslustigen specialist in begravenissen, die niettemin blijken gaf van ingetogenheid door zijn zwart pak en door stil te praten, vooral in 't begin". De slotsom van het bezoek is dat de overledene door de firma Korthals naar Brussel zal worden overgebracht.

Wanneer in het derde hoofdstuk van de gedrukte versie (= het tweede hoofdstuk in het handschrift) Bohrmann de agenten Lauwers en Hendrickx bij hem thuis op een borrel uitnodigt, en zijn vrouw hem het verhaal doet over het balsemen en het transport van de overledene, resumeert hij de kern van het weggefallen handschriftelijk hoofdstuk als volgt:

Mijn vrouw is van ochtend alleen vertrokken, om haar een bezoek te gaan brengen, want ik wist niet dat het arme mensch de dood zoo nabij was, anders was ik mede gegaan. Zij kwam echter te laat. En daar zij van avond thuis wilde zijn, heeft zij het stoffelijk overschot aan dien Korthals toevertrouwd, want zij wil dat haar eenige zuster hier begraven wordt. Zij heeft hem met alles belast, *alles*, zonder eenigen prijs te bedingen, zelfs niet nadat de kerel van balsemen gesproken had. Hij is een specialiteit, zegt zij maar (p. 38).

Bohrmann probeert dan vruchteloos telefonisch balseming en transport af te bestellen. Zijn telegram met die boodschap gooit hij maar weer in de prullenmand, immers Korthals heeft allicht al voorbereidselen genomen tot uitvoering van de opdracht: "Trouwens, begin van uitvoering en daartegen kan niets baten, zie je, niets, niets" zegt Bohrmann (p. 45). In het handschrift stond hier nog een pittige zinsnede met betrekking tot het balsemen, die in de gedrukte tekst is weggefallen; Bohrmann zegt er: "Trouwens, begin van uitvoering, al heeft hij haar slechts een paar uien opgestopt, (...)".

Uit het weggefallen hoofdstuk worden er wel enkele passages overgenomen in het volgende kapittel van de gedrukte versie, hoofdstuk IV (= het derde hoofdstuk in het handschrift) waarin Bohrmann en Laarmans zelf naar Gent afreizen om er de praktijken van de firma Korthals en Zonen te gaan ontmaskeren.

Het hoofdstuk handelt in eerste instantie over de "levering" van het stoffelijk overschot met de "Korthals XIV", de wagen van de firma. Via de chauffeur komt Bohrmann aan de weet dat de lijkwagen "Korthals XIV" en de ziekenwagen "Korthals XV" dezelfde wagen blijken te zijn! Doch in het handschrift doet Bohrmann met deze wijsheid niet veel. Hij betaalt voor het transport; 's anderendaags vindt de begrafenis plaats.

In de gedrukte versie weigert Bohrmann te betalen en reist hij zoals gezegd samen met Laarmans naar Gent. Eerst bezoeken ze de fotograaf die de foto's van lijkwagens en ziekenwagens gemaakt heeft (met tweemaal hetzelfde nummer erop; bewijs dat het om dezelfde wagen gaat). Daarna gaan ze naar Korthals. In de bladzijden die nu volgen in de gedrukte versie (p. 62-67) zijn een paar passages uit het verdwenen eerste hoofdstuk uit het handschrift ingelast. Zo o.m. de passus waarin begrafenisondernemer Korthals mevrouw Bohrmann (in het manuscript) of Bohrmann en Laarmans (in de gedrukte versie) spreekt over de "klassen" in de begrafenis:

Er is in de laatste jaren heel wat getwist over die klassen en u weet natuurlijk dat de socialen voorstanders zijn van kale uitvaarten. Zij kunnen niet velen dat onze geliefden behoorlijk ter aarde worden besteld, zoals alleen een eerste-klasse firma dat kan inpikken. Maar als zoo'n haantje-de-voorst van ze doodgaat, een die jaren lang zonder boord geloopt en een paar keer in de kast gezeten heeft, dan zijn ze er als de kippen bij met vaandels, kransen en muziek. En dan maar zuur kijken, alsof ze met de heele wereld wat te verrekenen hadden (p. 63).

In handschrift en gedrukte tekst wordt Korthals tijdens zijn betoog even (door zijn vrouw) naar de keuken gestuurd om te zien of de melk niet overkookt; in het handschrift wordt hij een tweede maal onderbroken door zijn zoon die een overlijden komt melden: "Vader, er is een sterfgeval in de familie <-Van> de Schelle-de Schriek-de Blaasworm. Zooeven /per/ telefoon opgegeven". Wat Korthals de gelegenheid geeft te zeggen: "/Zooals u ziet wordt/ De [sic] oudste adel <-wordt> door ons begraven, mevrouw".

Korthals vervolgt dan in het manuscript met de opsomming van de kwaliteiten van de "Korthals XIV" (in het handschrift is op deze plaats alleen sprake van de lijkwagen), van de "Korthals XIV" én de "Korthals XV" in de gedrukte versie. In beide versies vinden we:

Vroeger werden onze lieve dooden gewoon per spoor verzonden, net als haring. Zij werden gewogen, mijnheer, en moesten op een vrachtbrief, tot eindelijk onze veertien aan dien gruwel een einde heeft gemaakt (p. 64).

In het handschrift informeert mevrouw Bohrmann nog even naar de prijs, maar krijgt ze geen duidelijk antwoord op de vraag; wel kan Korthals nog wat kwijt over het balsemen:

"<-Wij zullen haar> /Een beetje/ balsemen /natuurlijk,/ volgens het recept der oude Egyptenaren, dat door mijn oudsten zoon ontcijferd is".

In de gedrukte versie slaat Bohrmann, naar Korthals gekeerd, krachtig toe:

Er is een firma, of u 't gelooft of niet, die maar één enkelen motorwagen bezit, waarin zij zoowel lijken als half-lijken vervoert. Of het vrachtje dood, lam of slechts ziek is, dat kan haar geen bliksem schelen. Alles gaat er in, ook schilderijen en piano's. Die vent is speciaal ingericht op het verspreiden van typhus en pest (...).

En wat verder:

De vent in kwestie is bovendien een bedrieger. Hij heeft zijn motorwagen eerst als ziekencoupé gefotografeerd en dan nog een tweede kiekje gemaakt na hem geschminkt te hebben met een kruis en met tranen op doek. Hij heeft er alleen niet aan gedacht voor de tweede foto een bordje met een ander nummer te gebruiken. En daarom wordt hij nu door het *Wereldtijdschrift* gehangen, mijnheer, tenzij... (p. 65-66).

Bohrmann laat de man een formulier ondertekenen waarmee hij 20000 exemplaren van het *Wereldtijdschrift* bestelt, wat impliceert dat Bohrmann niet alleen de 2600 Fr. voor balsem- en transportkosten niet hoeft te betalen, maar bovendien nog 600 Fr. van Korthals moet krijgen.

Ofschoon het begrafenisgegeven met inbegrip van de "Korthals XIV" derhalve reeds in de eerste (handschriftelijke) versie van *Lijmen* aanwezig is, is in de gedrukte versie via de ontmaskering van het bedrog van de firma Korthals en Zonen het overlijden van Bohrmanns schoonzuster veel meer betrokken op het centrale thema van het lijmen via het *Wereldtijdschrift*.

Tien jaar na *Lijmen* verschijnt in 1933 *Kaas*, eerst als voorpublicatie in het tijdschrift *Forum* en in boekvorm bij Van Kampen in Amsterdam⁴.

De hoofdpersoon is nu Frans Laarmans die via zijn broer, die dokter is, terecht komt in de avondbijeenkomsten bij de heer Van Schoonbeke. Als eenvoudige kantoorclerk bij de General Marine and Shipbuilding Company valt Laarmans echter helemaal uit de toon in

het gezelschap van advocaten, rechters en kooplui. Van Schoonbeke heeft hem voorgesteld als “mijnheer Laarmans van de sloopstimmerwerven” (in het manuscript heet het nog “monsieur Laarmans des chantiers navals”⁵⁾ met als beroep “inspecteur”. De onderwerpen waarover de heren praten zijn voor Laarmans onbekend terrein; reizen, auto’s, huurders, belangrijke families, restaurants, hij krijgt er in zijn leven van simpele kantoorclerk niet mee te maken.

In het handschrift zien we dat Elsschot in de marge en ter linkerzijde zijn tekst hier verder uitgebreid heeft. Zo staat er in de eerste laag van het manuscript o.a.: “Zij praatten eerst over Zwitserland, waar ik nooit geweest ben, dan over hun autos, iets waar ik natuurlijk niet over meespreken kan (...)”. In een tweede laag voegde Elsschot bij “autos” een korte uitleg toe: “vier en zes cilinders, garagetarieven, benzine en smeerolie” (cf. afbeelding 1). In de in een volgende laag op de linkerzijde bijgeschreven passage wordt “Zwitserland” “Italië” en doorreist de ik-figuur Laarmans met de heren een heleboel Italiaanse steden. Voor hem is Italië evenwel “slechts een <laars>>vlek op de landkaart”. Bovendien: “Over de kunstschaten werd niets gezegd, maar de italiaansche meiden waren prachtig en <gepassioneerde [sic]>>vol hartstocht”.

Na het onderwerp Italië bespreken zij (tekst eveneens op de linkerpagina) “den moeilijken toestand van de eigenaars” omwille van huurders die “onregelmatig en met moeite betalen”. Laarmans wil protesteren, niet in naam van zijn huurders, maar omdat hij zelf huurder is en steeds op tijd betaald heeft (cf. afbeelding 2). Maar het gaat al over de auto’s: hier wordt de oorspronkelijke tekst op de rechterzijde weer opgenomen.

Ook de passus over de restaurants heeft Elsschot achteraf bijgeschreven, gedeeltelijk in de marge, gedeeltelijk op de linkerpagina. Het is de passage waarin Laarmans, die ook eens een poging doet om met het gezelschap mee te kunnen praten, zich grandioos belachelijk maakt door een restaurant in Duinkerken aan te prijzen dat, zo weet er een van de aanwezigen, al jaren gesloten blijkt te zijn⁶.

Ondertussen heeft Van Schoonbeke ervoor gezorgd dat Laarmans vertegenwoordiger wordt voor een Nederlandse kaasfirma. Daartoe moet Laarmans evenwel zijn werk als kantoorclerk opgeven, maar voor alle veiligheid wordt op verzoek van Laarmans’ vrouw, zijn broer de dokter ingeschakeld om een attest te schrijven voor drie maanden ziekteverlof. Het relaas over het leeftijdsverschil van twaalf jaar met zijn broer, de flitsende middagbezoeken van de broer-dokter ten huize Laarmans, plus de twijfel van zijn broer over de commerciële kwaliteiten van de kersverse kaashandelaar, horen tot een op de versozijde bijgeschreven uitwijding. In de oorspronkelijke handschriftelijke versie (op de rechterzijde) was er wel sprake over het soort ziekte waarvoor zijn broer drie maand kon schrijven; “zenuwen” bood de oplossing, “omdat ik dan lucht hebben moet, dus buiten kan komen zonder dat mijn patrons

Kaas, eerste druk, 1933 ▶

/van de Werf/ er iets op aan te merken hebben”. In de gedrukte versie heeft Elsschot hier de broer-dokter nog een paar belangrijke zinnen in de mond gelegd:

En zenuwen schrikt niemand af, zegt hij. Als ik van longen spreek, en je gaat later terug naar de Werf, dan wordt [sic] je geschuwd als de pest. Hij gelooft vast dat het ontginnen van die kaasmijn voor mij slechts een aardigheidje is en dat ik later werkelijk terug naar kantoor zal gaan (p. 64).

Deze in de gedrukte versie toegevoegde passus kondigt reeds het mogelijke desastreuze einde van de kaashistorie aan, ofschoon Laarmans dat op dit ogenblik ondenkbaar acht. We krijgen hier in ieder geval een duidelijk voorbeeld hoe Elsschot niet alleen in verschillende lagen op het manuscript, maar ook van manuscript naar gedrukte tekst zijn verhaal verder uitwerkt en uitbouwt. Andere uitwijdingen in een tweede of derde laag in het manuscript vinden we o.a. in de passage over de aanstelling van de agenten die de kaas aan de man zullen moeten brengen, of in de passus over Laarmans’ bedenkingen over de manier waarop hij een kaaswinkel zal betreden, of in de bijgeschreven bladzijde waarin Laarmans zich afvraagt waarom hij zich eigenlijk “voor dien kaaswagen gespannen” heeft⁷.

Soms zijn in de marge geschreven zinnen geen echte uitwijdingen, maar herschrijvingen van geschrapt zinnen.

nen. Dat is bijvoorbeeld het geval in de passage waarin Laarmans zijn vrouw verhindert de deur te openen voor Hornstra van de Nederlandse kaasfirma, wanneer die aanbelt om de eerste twintig ton kaas te komen afrekenen. Achteraf neemt Laarmans haar in de keuken schreiend in de armen. Een doodgewone zin op het manuscript werd geschrapt, en in de marge na nog wat schrappingen vervangen door een mooi staaltje van sfeerschepping:

En opeens is de keuken weg. Het is nacht. En wij staan weer alleen, zonder kinderen, in een eenzaam oord, zooals dertig jaar geleden toen wij een stil plekje opzochten om in vrede te kunnen schreien.

Het twintigste hoofdstuk is pas in de gedrukte tekst (of was het reeds in het typoscript⁹) ingelast. Het is een kort kapittel van ongeveer een bladzijde waarin de ik-figuur meldt dat hij Hornstra heeft geschreven om hem te zeggen dat hij afziet van verdere vertegenwoordiging voor zijn kaashandel (p. 140-141).

Het volgende hoofdstuk (XXI in de gedrukte tekst; XV in het manuscript, maar de twee vorige zijn daar ook als XV genummerd!) was er grosso modo ook al in het handschrift. Laarmans gaat weer naar de gespreksavonden bij Van Schoonbeke. In de gedrukte versie duikt daar ook de zoon van notaris Van der Zijpen op, die in hoofdstuk XVII van de gedrukte tekst Laarmans had benaderd met een malafide voorstel om geld van zijn vader notaris los te krijgen (p. 125-127). Met Laarmans' hernieuwd optreden ten huize Van Schoonbeke is het verhaal bijna rond. In het handschrift volgt nog de korte epiloog die ook in de gedrukte tekst staat (als hoofdstuk XXVIII) en die aanvangt met de kurkdroge zin "Thuis wordt nooit meer over kaas gesproken" (p. 148).

In de gedrukte tekst heeft Elsschot tussen de hoofdstukken XXI en XXIII nog een hoofdstuk over het kerkhofbezoek ingelast, waarin Laarmans bloemen op het graf van zijn moeder gaat neerleggen. Op 10 maart 1933 stuurt hij aan Menno ter Braak, redacteur van het tijdschrift *Forum* waar hij zijn *Kaas* ter publicatie had aangeboden, inderdaad enkele bladzijden nieuwe tekst. Door het toevoegen van de kerkhofscène is zijn kaas nu "verpakt" "tusschen twee moeders", zoals hij het uitdrukt⁹. De cirkel is rond: *Kaas* opent met de dood van Laarmans' moeder en eindigt – op hoofdstuk XXIII na dat als epiloog kan worden beschouwd – met het bezoek aan haar graf.

Dat ook in een later stadium, met name in de derde druk van *Kaas*, nog een nieuw hoofdstuk werd ingelast, alsmede welke de functionaliteit van deze toevoeging is, hebben we vroeger besproken¹⁰.

Het mag uit de hier aangehaalde voorbeelden duidelijk zijn dat Elsschot van laag naar laag binnen het manuscript, maar ook van versie naar versie tussen manuscript en gedrukte tekst of tussen de gedrukte versies onderling, zijn tekst steeds verder uitbreidt en uitdiept. Hij komt ons alleszins niet voor als de grote schrapper,

die een uiteindelijk verzameld werk van slechts één boekdeel aflevert, maar wel als een auteur die de oorspronkelijke kern van zijn werk in zekere mate laat uitdijen.

¹ *De Vlaamsche Gids* (1922-23), p. 289-324, 385-425 en 481-532. Eerste druk: *Lijmen*, Antwerpen, L.J. Janssens, 1924. We citeren in dit artikel naar de eerste druk in boekvorm.

² Het handschrift is in privé-bezit. Cfr. M. De Smedt, "Het manuscript van *Lijmen* van Willem Elsschot", in: *Spiegel der Letteren*, 37 (1995), 4, p. 315-331 (Themanummer *Tekstgenese en teksteditie*. Red. M. De Smedt).

³ Cfr. M. De Smedt, "Het manuscript van *Lijmen* (...)", p. 328-331.

⁴ *Forum*, jg. 2 (1933), p. 497-516, 595-612, 659-672, 705-722, 781-793. Eerste druk: *Kaas. Versierd door Jozef Cantré*, Amsterdam, Van Kampen, 1933. We citeren naar de eerste druk in boekvorm.

⁵ Het manuscript berust in het AMVC in Antwerpen onder nr. E 285 / H. Cfr. M. De Smedt, "Elsschots *Kaas* en *Tsjip* en het tijdschrift *Forum*", in: *Van Hooger Leven tot De Vlag. Literatuuroppvattingen in Vlaanderen (1920-1940)*. Elke Brems, Hugo Brems, Dirk De Geest (red.), Leuven, Peeters / Paul Van Ostaijen-Instituut, 1999, p. 101-120.

⁶ Cfr. M. De Smedt, "Elsschots *Kaas* (...)", p. 106-107.

⁷ Cfr. M. De Smedt, "Elsschots *Kaas* (...)", p. 107-109.

⁸ Er is inderdaad een typoscript geweest. Elsschot schrijft op 16 februari 1933 aan Jan Greshoff over zijn nieuw boek (*Kaas*): "Ik moet nog wat polijsten en dan overtypen"; op 24 februari schrijft hij aan dezelfde: "Het manuscript is groot 90 getijpte velletjes". (Cfr. W. Elsschot, *Brieven*. Verzameld en toegelicht door Vic van de Reijt met medewerking van Lidewijde Paris, Amsterdam, Querido, 1993, p. 98-100. Cfr. ook M. De Smedt, o.c., p. 101).

⁹ *Brieven*, p.105-106. M. De Smedt, o.c., p. 101-102.

¹⁰ M. De Smedt, o.c., p. 119-120.

Verneukt vanuit Gent

Pieter de Vries

Eén van de mooiste zinnen uit de Nederlandse literatuur luidt volgens de Nederlandse publicist Hugo Brandt Corstius: "Ik word op 't ogenblik vanuit Gent verneukt door een kerel, die Korthals heet en die 't lijk van mijn schoonzuster in zijn bezit heeft." In al zijn compactheid, humor en cynische zakelijkheid geeft deze zin in essentie de literaire kracht bloot van de auteur in kwestie: Willem Elsschot, pseudoniem van de Vlaamse zakenman Alfons Jozef De Ridder. Hier wordt in enkele woorden, en gezien de emotionele context op afstandelijke wijze, een gecompliceerde situatie geschetst waarin een centraal thema bij Elsschot wordt aangeroerd. Namelijk

bedrog. Beter gezegd: bedriegen of bedrogen worden. Want de werkelijkheid die Elsschot schetst in zijn boeken hangt aan elkaar van het aloude gezegde: de mens is voor de mens een wolf. Er worden in het werk van Elsschot dan ook voortdurend illusies gewekt en verstoord.

Het begint al op de eerste bladzijde van zijn debuut *Villa des Roses* met het tamelijke onschuldige bedrog van Madame Brulot, de pensionhoudster die haar gasten goedkope Italiaanse eitjes voorzet, maar suggereert dat ze gelegd zijn door de eigen kippen. Deze eieren worden door haar echter voor het dubbele verkocht van wat de Italiaanse haar kosten. De litanie van bedriegerijen eindigt in zijn laatste werk *Het Dwaallicht* met drie mannen op een existentiële zoektocht naar een niet bestaande Maria Van Dam, wonende op een niet bestaand adres. Want hoe esoterisch of religieus je de tocht van deze drie ook wilt duiden: je kunt 't ook beschouwen als een verhaal waarin drie opdringerige wijzen uit het oosten in een regenachtig Antwerpen tevergeefs op zoek zijn naar hun twintigste-eeuwse Maria, als altijd, zo lijkt het, balancerend op de rand van hoer en maagd. Bedrogen dus door een volksmeisje dat hen welbewust met een kluitje in het riet heeft willen sturen. Als de eerste de beste verbalisant een vals adres opgevend om maar af te zijn van deze opdringerige zee-lui, die vanzelfsprekend met elk meisje van rond de twintig dat zich aan boord begeeft een afspraakje willen maken. En zelfs al zou je *Het Dwaallicht* willen beschouwen als een queeste, dan nog is het er één waarbij de ik-figuur in deze danteske zoektocht in zijn rol van Vergilius voornamelijk gedreven wordt door geilheid. Om eventueel mee te kunnen profiteren van Maria's charmes, want "waar plaats is voor drie is ook plaats voor vier, [...]".

Maar laten we even terugkeren naar *Lijmen*. Want nergens anders dan in dit boek wordt bedrog op zo'n nadrukkelijke wijze voor het voetlicht gebracht. *Lijmen* vertelt de geschiedenis van het Algemeen Wereldtijdschrift voor Financiën, Handel, Nijverheid, Kunsten en Wetenschappen. Een naam die heel wat suggereert, maar weinig meer is dan een omineuze benaming voor, om met directeur-generaal (!) Ch. A. Boorman te spreken, "een ingenaaide circulaire met een mooie titel, waarin gezegd wordt dat een bepaalde firma enig is in haar soort, een bepaalde naaimachine beter dan enige andere, of dat een kostschool boven alle andere kostscholen uitblinkt door directie, licht, lucht en hygiëne." En dat voor ieder die maar wil betalen. Het Wereldtijdschrift is dan ook geen tijdschrift, zoals de titel wil doen geloven, maar weinig meer dan bedrukt papier. De essentie van Boormans activiteiten is dan ook 'handelaar in bedrukt papier', zoals hij zelf ruitelijk toegeeft. De wereld wordt dus bedrogen door Boorman en zijn *partner in crime* Laarmans, later omgedoopt tot Teixeira de Mattos aangezien Laarmans als naam te weinig imposant is, maar wil ook bedrogen worden. Aldus

Boorman, die het als volgt bekijkt: "Dat alles komt van de ijdelheid, de Mattos. Ieder wil nummer één zijn of tenminste doorgaan voor nummer één." Een waarheid waarmee ook de hoofdpersoon van *Kaas* hardhandig te maken krijgt als hij zijn nederige positie van klerk bij de General Marine and Shipbuilding Company inruilt voor die van zakenman. Al is het alleen maar om een beter figuur te kunnen slaan – over het wekken van illusies gesproken... – op de wekelijkse bijeenkomsten van de man van de wereld Van Schoonbeke die deze gedaante-ieverwisseling heeft ingezet. Die ijdelheid is voor Boorman de uiterst vruchtbare grond waarop maar gezaaid behoeft te worden om een rijke oogst binnen te halen. En vruchtbaar is zijn werkterrein, want "een koopman die zijn vak verstaat voelt zich altijd de meerdere van zijn concurrenten, het doet er niet toe of zijn zaak de grootste dan wel de kleinste van het land is. Zijn zaak overtreft al de andere omdat zij is zoals zij is, [...]". Dus gaat Boorman "van d'een naar d'ander als reuzen-directeur van het reuzentijdschrift" en doet hij zijn plicht. Zijn heilige plicht. Want de keuze is voor Boorman duidelijk en er is geen alternatief. Als de weg eenmaal is ingeslagen, dient hij te worden vervolgd. Dat is ook het geval bij het meest aansprekende geval van bedrog in *Lijmen*, namelijk de levering van 100 000 (!) exemplaren van het Algemeen Wereldtijdschrift aan de firma Lauwereyssen. Een Brussels smederijtje van niks dat onder andere keukenliftjes produceert, maar dat op bezielende wijze door Boorman tot een wereldzaak wordt opgewaardeerd die aan honderdduizend exemplaren nauwelijks genoeg zal hebben om de Belgische, Nederlandse, Zwitserse en Franse markt te bewerken. Het is alsof Elsschot ons als lezer duidelijk wil maken hoe slecht Boorman is door zo'n klein bedrijfje, dat onder leiding staat van een slecht ter been zijnde vrouw terzijde gestaan door haar miezige broer, op te schepen met al die duizenden Wereldtijdschriften. En dat terwijl een bedrieger als Korthals, daarover straks meer, slechts twintigduizend exemplaren van het Wereldtijdschrift door zijn strot krijgt. Eenmaal getekend moet er worden geleverd, ook al tracht Lauwereyssen de bestelling ongedaan te maken. Boorman lijkt zichzelf dan inderdaad serieus af te vragen wat er gedaan moet worden. Doen of niet doen? Leveren of niet leveren? Maar de conclusie is duidelijk: "Zijn wij een inrichting van liefdadigheid? [...] Neen, Laarmans, wij moeten de Wereldtijdschriften leveren of afstand doen van alles en in een klooster gaan." Die plicht kan hard zijn, waarbij Boorman in het vervolg op *Lijmen*, *Het Been*, zelfs rept van "arme deurwaarders en [...] de beul." En trouwens, Boorman had al in een eerder stadium van *Lijmen* dat basisprincipe van het zakendoen onthuld met de woorden: "t Is trouwens onzinnig om over geld te twisten wanneer d'ene het heeft en d'andere het hebben wil, want beide hebben immers gelijk?"

Maar om even terug te keren tot die mooiste regel uit de Nederlandse literatuur: Boorman wordt vanuit Gent verneukt met het lijk van zijn schoonzuster. Dit laat hij

natuurlijk niet op zich zitten. Want als man van zaken wenst hij zich, ook in delicate kwesties als een sterfgeval in de eigen familie, niet te laten beduvelen. Niet zozeer vanwege het geldbedrag (Boormans vrouw heeft het stoffelijk overschot van haar zuster aan uitvaartverzorger Korthals toevertrouwd, zonder enige prijs te bedingen en dat gaat dus geld kosten), als wel vanwege het principe. Want voor een man van zaken telt de omvang niet. Of zoals Boorman het kernachtig verwoordt in zijn geloofsbelijdenis 'Business': "Een zaak is een zaak en steeds een overwinning voor één van de partijen. 't Bedrag is meer toeval dan iets anders".

Voor zijn zoete wraak op de firma Korthals maakt hij gebruik van de wetenschap dat Korthals één en dezelfde auto inzet voor het vervoer van lijken en voor het vervoer van zieken. En dus een potentieel verspreider van besmettelijke ziektes is. Korthals die met zijn bedrog dus letterlijk over lijken gaat, wordt op zijn beurt door Boorman gehangen. Tenzij hij twintigduizend exemplaren afneemt van de aflevering waarin zijn firma wordt beschreven. Vanzelfsprekend op lyrische wijze, met verzwijging van het feit dat Korthals slechts over één auto beschikt. Over cynisme gesproken...

Zoals gezegd speelt bedrog niet alleen in *Lijmen* een belangrijke rol. In alle boeken van Elsschot komen wel een aantal vormen van bedrog voor. Zakelijke handigheidjes zoals dat van de winkelier Pol van Domburg in *De Verlossing* die de boeren met hun ruilhandel tot wanhoop drijft door degenen die aankomen met boter "tegenover een sarrend pak margarine" te zetten, of "hen desnoods [liet] proeven van een monsterpakje waarin hij natuurboter deed." Of de malversaties van de jongste bediende Stockmans in *Een Ontgoocheling*, die met het verhandelen van de postzegels van de zaak wat bijverdient. Of de bedriegerijtjes waarmee de eerder genoemde Madame Brulot haar inkomsten opschroeft. Dat met die Italiaanse eieren, bijvoorbeeld. Of het gegoochel met de champagne waarop wordt getrakteerd tijdens het jaarlijkse naamfeest van Madame Dumoulin, één van de vaste gasten van het pension. De eerste fles champagne wordt 'spontaan' aangeboden door één van de tafelheren, die 'm echter vergoed krijgt van Madame Brulot. De andere heren kunnen natuurlijk niet achterblijven bij deze geste en trakteren eveneens. Zij betalen natuurlijk het volle pond. Beter gezegd: nog iets meer. Want de champagne wordt à drie frank per fles betaald en à zeven frank berekend. Zaken zijn zaken, tenslotte. Net zo gaat het met de rijtochtjes van een andere vaste gast, de stokoude Madame Gendron. Op waarlijk Elsschottiaanse wijze wordt verslag gedaan van de manier waarop Madame Brulot hier een slaatje uit probeert te slaan. "Zij (madame Brulot, pdv) ging iedere zomer tweemaal met de oude uit rijden en bracht tweeënvijftig tochtjes in rekening, waarvan de heer Gousse (de Parijse zakenman die in naam van haar zoon bewindvoerder is, pdv) er twaalf betaalde."

Het is echter slechts Spielerei vergeleken bij het bedrog

▲ Illustratie van Henri van Straten voor *Lijmen*, tweede druk, 1932

van het kamermeisje Louise die, eveneens in *Villa des Roses*, door de jonge Duitse kostganger Grünwald wordt verleid, zwanger gemaakt en verlaten voor de Amerikaanse Mrs Wilmhurst. Waarmee we aankomen bij de meer existentiële bedriegerijen waaraan het bij Elsschot evenmin ontbreekt. Want Louise in *Villa des Roses* is de eerste van een reeks personages die ontdekt hoe slecht de wereld in essentie is. De sigarenfabrikant De Keizer in *Een Ontgoocheling* is er ook zo een. Deze sukkel bedriegt zijn vrouw, wordt vervolgens door het leven bedrogen met een zoon die zijn geknakte ambities niet waar kan maken en sterft in alle eenzaamheid. En om de geschiedenis nog wranger te maken, wordt hij na zijn overlijden op grootscheepse wijze gehuldigd op initiatief van zijn grootste vijand. Ook in *De Verlossing* is het raak. De reeds genoemde Pol van Domburg roept op zijn sterfbed zijn aartsvijand pastoor Kips voor het toedienen van het sacrament der stervenden, en schiet 'm vervolgens dood. Enfin, zo kunnen we nog wel even doorgaan. Met een sluwe ontvoering in *De Leeuwentemmer*, een cynisch sjoemelende moeder in *Pensioen*, een grootscheeps fiscaal bedrog in *Het*

Tankschip en tenslotte de al eerder genoemde wel of niet bestaande Maria Van Dam in *Het Dwaallicht*. Het lijkt wel alsof Elsschot, die onder zijn werkelijke naam Alfons Jozef De Ridder aan de wieg stond van wereldtijdschriftachtige prachtuitgaves als het *Album van de vermaarde Juweelenstoet van Antwerpen*, het *Mémorial Jubilaire du Cardinal Mercier*, het *Livre d'Or du Centenaire de l'Indépendance Belge* en *Het Gulden Boek der Wereldtentoonstelling voor Koloniën, Zeevaart en Vlaamsche Kunst* (!), ook als schrijver ervan overtuigd was dat de wereld zich maar wat graag laat beetnemen. En is literatuur niet bij uitstek het terrein van de illusie?

Een nieuw gezicht Achter de schermen van het W.E.G.

Cyriel Van Tilborgh

Met pijn in 't hart neemt het bestuur van het W.E.G. gedeeltelijk afscheid van Wieneke 't Hoen. Zij coördineerde als hoofdredacteur van de nieuwsbrief op een professionele en kritische manier de eerste zes nummers van *Achter de schermen*. Zij wil zich nu meer toeleggen op de studie van Willem Elsschot en zijn werk. Daarom neemt ze wat afstand van de dagelijkse beslommeringen waarmee een actief bestuurslid wordt geconfronteerd. Met spanning kijken wij uit naar de resultaten van haar onderzoekswerk en naar de bijdragen van haar hand die onze nieuwsbrief in de toekomst zullen verrijken.

Wienekes plaats in de redactie wordt ingenomen door Koen Rymenants. Koen studeerde Nederlands, Engels en literatuurwetenschap aan de K.U.Leuven. Sinds oktober 2000 bereidt hij daar, als Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen, een proefschrift voor over het proza van Elsschot.

Wij zijn zeer blij dat Koen onze redactie komt versterken, en zijn ervan overtuigd dat hij enthousiast op deze uitdaging zal ingaan.

Ingezonden brief

Bob Polak (vrijdag 22 juni 2001)

In juni 2001 ontving ik als nummer 14 in de W.E.G.-serie een 'Biografie in briefvorm'. Het betrof een brief die Elsschot op 17 juni 1936 schreef aan het Gemeentearchief in Den Haag. In een levensoverzicht heeft hij het erover dat hij op ongeveer zestienjarige leeftijd loopjongen werd bij 'graanjoden, Kahn + Schoen' in Antwerpen. Verderop schrijft hij dat 'een Amsterdamsche jood, Lodewijk Daniël de Haas' na de Eerste Wereldoorlog mede-eigenaar werd van het reclamebedrijf dat hij, Elsschot, samen met L. Leclercq had opgericht.

Terwijl hij anderen (katholieken, protestanten) in zijn levensoverzicht geen nadere aanduiding geeft, worden joden consequent door hem als zodanig aangemerkt.

De lezer, althans deze lezer, blijft daarmee met een aantal vragen zitten. Was Willem Elsschot een antisemiet? Of was de typering 'jood' bij hem juist positief bedoeld? Was het omstreeks 1936 in Vlaanderen gebruikelijk om joden consequent afzonderlijk te typeren? Hoe moet de lezer dit meer dan zestig jaar later interpreteren? En: waarom verspreidt het Willem Elsschot Genootschap dit soort brieven zonder nadere verantwoording?

Voor de goede orde: de bewuste brief van Elsschot dateert dus van 1936, Hitler was toen al meer dan drie jaar aan de macht in nazi-Duitsland.

Bob Polak

Antwoord

Vic van de Reijt, officiële biograaf van Willem Elsschot

Elsschots brief van 17 juni 1936 aan het Gemeentearchief in Den Haag is ook bekend als 'Autobiografie in briefvorm'. De brief is onder die titel al vele malen afgedrukt, en natuurlijk ook met toelichting in de editie van de *Brieven* (1993), zonder dat iemand daar ooit aanstoot aan nam. Onlangs verscheen de tekst in een fraaie vormgeving als gezamenlijke uitgave van De Post en het Willem Elsschot Genootschap en blijkbaar heeft Elsschottiaan Polak pas nu kennis van de inhoud genomen. Anno 2001 is hij verbaasd dat Elsschot tot twee keer toe het woord 'jood' gebruikt om personen te kwalificeren.

Renate Rubinstein, die Polak wellicht kent als strijdbaar polemiste in *Propria Cures* en *Vrij Nederland*, schreef ooit dat na de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog de term 'jood' in Nederland taboe moest zijn; zij pleitte ervoor om in plaats van 'die man is een jood' te zeggen: 'die man is joods' of 'hij is van joodse afkomst'. Ook Polak heeft duidelijk moeite met dat 'jood'.

Elsschot zat daar natuurlijk in 1936 niet mee. In het overwegend katholieke België noemde hij Kahn & Schoen, alsmede zijn Amsterdamse vriend Lodewijk de Haas, joden, wat ze ook waren, en zonder bijbedoelingen. Zoals in mijn katholieke jeugd in Breda in de jaren vijftig over kledingzaak Slager Walvisch gezegd werd dat die door joden werd gedreven. Dit ter onderscheid van de verder overwegend katholieke middenstand. In die tijd verscheen de eerste zwarte voetballer op de Nederlandse velden, Erwin Sprendam van Blauw Wit, en hij werd in de kranten- en radioverslagen als neger aangeduid, want dat was in die tijd nog bijzonder.

Wie Elsschot antisemitische neigingen toedicht, kent zijn persoon en zijn werk slecht. Een antisemiet zou zich niet met een Amsterdamse jood associëren (eerder met een Parijse mohammedaan) en hij zou zich zeker niet bekommerd hebben om joods bezit na de oorlog aan de rechtmatige eigenaar terug te bezorgen. Lees Ida De

Ridders *Willem Elsschot en de piano* er eens op na... Jan Maniewski, het model voor Tsjip, typeert zijn grootvader als humanist die ieders politieke en godsdienstige opvattingen respecteert. Als hij ergens tegen was, dan was het tegen agressiviteit — en tegen de doodstraf zoals blijkt uit zijn gedichten op Van der Lubbe en Borms. Tijdens de bezetting heeft hij herhaaldelijk gezegd: 'De Duitsers moeten van onze joden afblijven'. In Amsterdam zeiden ze iets soortgelijks, maar net iets minder hoffelijk: 'Die rotmoffen moeten van onze rotjoden afblijven'. Die uitspraak is Polak zeker bekend. Zo ook het feit dat in België een aanmerkelijk groter percentage van de joden de oorlog heeft overleefd dan in Nederland. Elsschot heeft daarbij een bescheiden rol gespeeld. Het is een gotspe om hem met terugwerkende kracht politieke incorrectheid aan te schrijven.

al rondom een hoofdpersoon die faalt. De canon van de moderne literatuur na Multatuli is een parade van heldhaftige ontwikkelingen en geïdealiseerde *underdogs* — van de gedroogstoppelde Max Havelaar tot de drogist en de vioolbouwer uit *Publieke Werken* van Thomas Roosenboom. Waarbij we het werk van de *honorary Dutchman* Willem Elsschot, schepper van voornamelijk ijdele strevers, niet eens meerekenen. Zijn beroemde novelle *Kaas* is niet alleen in titel zo Hollands als het maar zijn kan, met een hoofdpersoon die alles in zich heeft om een groot handelaar te worden en niettemin mislukt.

Pieter Steinz, In: *NRC Handelsblad* (22 juni 2001).

'Lid van het Genootschap'

Het leuke van het lid zijn van een Genootschap is dat je iets doet, iets krijgt wat anderen niet doen, niet krijgen. Daarvoor is het tenslotte een Genootschap.

Zo krijg je als lid van het Genootschap van een schrijver bijzondere uitgaven. Eén van die bijzondere uitgaven is in dit geval *Brief aan Walter*, in een speciale envelop met Elsschotpostzegel en gestempeld door het Genootschap. Op het Elsschot-festival vroeg een meneer in keurig pak — duidelijk een vooraanstaand lid van het Genootschap — of ik op de envelop misschien twee postzegels en dus ook twee, verschillende, stempels wilde. Dat wilde ik wel, bovendien vond ik dat je als (mede)lid van het Genootschap op zo'n aardig aanbod eenvoudig geen nee kon zeggen. Hij mat ze voorzichtig uit, op de twee bovenhoeken, drie millimeter van de bovenkant en drie millimeter van de de zijkant. Tijdens dat proces was het doodstil en misschien zei ik daarom dat hij nog altijd *facteur* kon worden. Ik kende het Vlaamse woord. Hij zei dat hij dat geweest was. O, zei ik, mijn zoon ook en die zit nu in Afrika. Alsof ik wilde zeggen dat er voor de vroegere *facteur* ook toekomst was, dat hij ergens zou geraken. Ik was trouwens als kersvers lid van het Genootschap kennelijk wat nerveus en daarom niet zo tactvol.

A.M. Meurs, 'Lid van het Genootschap'. In: *Het Werk* (16 juni 2001).

'Allerbeste René Verhulst'

Naast dat alles werkt hij {René Verhulst} nu aan Achterkant Stadhuis. 'Wat is er nou leuker dan iets te beschrijven waar je middenin zit? En waar je, analoog aan Bob Evers, ook je fantasie op los kunt laten?' Willem Elsschot, volgens Verhulst 'de allerbeste schrijver tot op

Lezen met Laarmans

Alsof een dubbeldikke nieuwsbrief nog niet genoeg is, krijgt u bij deze aflevering bovendien een aardig extraatje. Deze fraaie boekenlegger, een creatie van de Haarlemse ontwerper Joost Veerkamp, is een cadeautje van het W.E.G. en Antiquariaat Laarmans te Goes. Zo raakt u bij het lezen nooit de weg kwijt.

ELSSCHOTTIANA

'Zo Hollands'

En dan het proza. Kenmerkt de stijl van de gemiddelde Nederlandse roman zich door bespiegeling en angst voor de spreektaal, het verhaal concentreert zich meest-

heden', schreef zijn romans tenslotte ook na zijn werk en vaak óver dat werk.

Maarten Venderbosch, 'Bob Evers inspireert René Verhulst tot Utrechtse sleutelroman'. In: *Utrechts Nieuwsblad* (20 oktober 2000).

F.B. Hotz 'Een weemoedige eenling'

Hotz is een eenling in de Nederlandse literatuur en hij zal het blijven ook. Hij behoort tot het beste uit de Hollandse traditie van het realisme, als zodanig verdient hij een volwaardige plaats naast Elsschot, Emants en anderen. Dat zijn ook zijn geestverwanten.

Jan-Hendrik Bakker, 'Een weemoedige eenling'. In: *Haagse Courant* (17 december 2000).

'Onbekende kunstenaar'

In de drukte van het Festival overhandigde één van de bezoekers ons een kopie van een onbekende Elsschot-tekening. Wie herkent de kunstenaar?

F.B. Hotz 'Een begenadigd verteller'

In het dagelijks leven was Hotz jazz-musicus (trombonist), iets wat in zijn verhalen, die zich grotendeels tussen de twee wereldoorlogen afspelen, is terug te vinden. De literaire voorbeelden van Hotz waren Elsschot en van Oudshoorn, maar hij schreef minder kaal dan de eerste en betoonde zich nooit zo zwaarmoedig en pessimistisch als van Oudshoorn.

Kunstredactie, 'Begenadigd verteller was wars van effectbejag'. In: *Trouw* (7 december 2000).

'Hollands'

{Rob} Nieuwenhuys beperkte zich overigens niet tot de Indische literatuur. Hij was ook dol op bepaalde Hollandse schrijvers, maar altijd waren dat schrijvers van het gewone woord. Vertellers met een open oog voor het dagelijkse, zoals Nescio, Elsschot, Huygens en Paaltjens. Maar eigenlijk sluiten deze Hollandse schrijvers weer aan bij Nieuwenhuys' opvatting over literatuur (zoals hij dat zelf ook bedreef): een onophoudelijke stroom van praten.

Jan-Hendrik Bakker, 'Nestor van de Indische vertelkunst'. In: *Haagse Courant* (12 november 1999).

'Tussen melancholie en ironie'

En in de loop der jaren zou hij {Remco Campert} die stijl steeds meer verpersoonlijken. Met een toon tussen melancholie en ironie, op z'n best Nescio en Elsschot, op z'n slechtst een kruising tussen Willy van der Heide en Adriaan & Olivier.

Bert Jansma, 'Zondagskind in de letteren'. In: *Haagse Courant* (6 oktober 2000).

'Kaas bijvoorbeeld'

Kaas wilde hij {Josse De Pauw} echt graag doen. Hij schoof acht opnameweken tussen het vele andere werk, hij werd acht weken Laarmans.

'Op school stond *Kaas* op het lijstje van de verplichte lectuur. Een vreemd verhaal, vonden we toen, want we

snapten eigenlijk niet goed waar het precies over ging. Maar het liet zijn sporen na. Het is een van die boeken waar ge niet meer van losraakt. Pas later heb ik ontdekt wat er me zo in bleef lokken. Want als ik die rol nu gespeeld heb, dan was dat niet alleen omdat de regisseur me zo aantrok, maar zeker ook Laarmans. Laarmans mogen spelen, dat telt. En ook, zijn we niet allemaal een beetje Laarmansen? Dat schone en zielige tegelijk van uw dromen na te jagen, zoveel zin en onzin in één mens. En hoe hij eigenlijk meer met de omkadering bezig is dan met de essentie. Hij denkt dat hij de zaken al onder controle heeft wanneer zijn bureau proper ligt, als hij briefpapier heeft, een naam voor de firma, een opslagplaats voor de kaas, enzovoort. Laarmans speelt de zakenman. En dat herken ik in mezelf.. Maar het strafste is dat Laarmans daar achter komt.'

Laurens De Keyzer, 'Zoveel zin en onzin in één mens. Josse De Pauw, over de dingen die niet te dwingen zijn'. In: *DS Magazine* (24 september 1999), blz. 19.

'Antwerpenaar van de Eeuw'

Eind december (1999) mochten 'BA's' (bekende Antwerpenaars) ook hun Antwerpenaar van de eeuw kiezen uit een lijst van 50 genomineerden. Jawel, samen met Lieven Gevaert prijkt Willem Elsschot netjes op de eerste plaats.

'De Antwerpenaar van de Eeuw'. In: *De Nieuwe Gazet* (18 tot 26 december 1999).

'Niet zijn beste gedicht'

'Mooi vond ik dat hij {Marinus van der Lubbe} in de Haagse Post als een van de veertig namen van de eeuw werd gelauwerd. Maar het verraad zat in de staart. Er stond bij dat hij met zijn daad de democratie in Duitsland in de as had gelegd — ik was zo onvoorstelbaar kwaad toen ik dat las. Er is er dan eens één die zoiets durft en doet, en die krijgt dan godverdomme zeventig jaar later zo'n stamp in zijn graf. Ik vind dat men Rinus van der Lubbe zwaar onrecht aandoet.'...

'...Elsschot schrijft er dan een pamflet over, en dan schrijven ze in alle ernst dat dat toch niet zijn beste gedicht is. Enzovoort.'

Laurens De Keyzer, 'Maar ook veel troost. Johan Anthierens, heel langzaam terug van weggeweest'. In: *DS Magazine* (21 januari 2000), blz. 4 – 7.

'Bruiden die uitbundig en krampachtig roken'

Onder de titel *Let's stick together* heeft de fotografe {Elisabeth Broekaert} vorig jaar een tiental huwelijken in beeld gebracht; haar reportage is de zevende aflevering van de stilaan monumentale reeks 'Documentaire Foto-opdrachten Vlaanderen'.

Bart Moeyaert heeft er verzen bij geschreven die in het gelijknamige boek worden afgedrukt, maar ook op de muren (en zelfs op de vloer) van de tentoonstellingszaal te lezen zijn. Natuurlijk zijn het liefdesgedichten, denken we dan: als er witte baljurken in beeld komen, moet het wel over de liefde gaan. Voor de alledaagse gruwel en de praktische bezwaren uit Elsschots ongenadig gedicht 'Het Huwelijk', dat toevallig een zaal verderop in de documentaire tentoonstelling over de schrijver als een teken aan de wand op de muur tegenover een uitgezakte fauteuil prijkt, is er op het bruiloftsmaal geen plaats.

Erik Min, 'Bruiden die uitbundig en krampachtig roken'. In: *De Morgen* (1 maart 2000), blz. 17.

'Elsschot populair bij de antiquariaten!'

(Afbeeldingen op blz. 15)

- Antiquariaat Laarmans
- Antiquariaat Henk van der Burg
- Antiquariaat Fokas Holthuis
- Antiquariaat Aioloz

ZOLDERRESTJES ...

Beste W.E.G.-lid,

Hierna volgt een overzicht van wat verschenen is in de W.E.G.-reeks en de nummers van onze nieuwsbrief *Achter de schermen* met de bijlagen *Elsschot en het W.E.G. in de media*.

U merkt dat heel wat zaken uitverkocht zijn. Voor deze publicaties verwijzen wij u graag door naar de betere antiquariaten.

Wij willen onze "zolderrestjes" met u delen en geven u hieronder een opgave van wat u kunt bestellen :

De W.E.G.-serie	prijs	bestelnr.
• <i>Brieven van Willem Elsschot</i>	uitverkocht	
• <i>Ida De Ridder over haar vader Willem Elsschot</i>	uitverkocht	
• <i>Elsschot leest voor:</i> briefwisseling met Jan C. Villerius (1 van 500 genummerde exemplaren)	20 Euro	S 3
• <i>Elsschot leest voor:</i> CD	15 Euro	S 4
• <i>Een Ontgoocheling, het Dwaallicht</i> (met stofomslag)	15 Euro	S 5
• <i>Van De Ridder tot Elsschot:</i> biografie in foto's	uitverkocht	
• <i>Willem Elsschot en de Piano</i> door Ida De Ridder	uitverkocht	
• <i>Willem Elsschot alias Alfons De Ridder:</i> video	uitverkocht	
• <i>Ontmoetingen met Willem Elsschot</i> door Simon Carmiggelt	15 Euro	S 9
• <i>Ontmoetingen met Willem Elsschot:</i> CD in speciale hoes	15 Euro	S10
• <i>Lijmen/Het Been</i> (met exclusief stofomslag)	15 Euro	S11
• Filmaffiche <i>Lijmen:</i> stripfiguren	8 Euro	A 1
• Filmaffiche <i>Lijmen:</i> Koen De Bouw	8 Euro	A 2

Nieuwsbrief Achter De Schermen	prijs	bestelnr.
• nr. 1 van september 1999	uitverkocht	
• nr. 2 van januari 2000 + W.E.G. in de media 1	uitverkocht	
• nr. 3 van mei 2000 + W.E.G. in de media 2	6 Euro	B 3
• nr. 4 van september 2000 + W.E.G. in de media 3	6 Euro	B 4
• nr. 5 van december 2000 + W.E.G. in de media 4	6 Euro	B 5
• nr. 6 van april 2001 + W.E.G. in de media 5	6 Euro	B 6
• Luxe-verzamelmapp voor de nieuwsbrieven	8 Euro	M1

U kunt deze publicaties bestellen via het winkelwagentje op de W.E.G.-site en/of door overschrijving van het juiste bedrag op één van onze bankrekeningen met vermelding van de bestelnummers. Na ontvangst van de betaling sturen wij u alles toe. (*)

(*) Inclusief portkosten.

S4

S10

S3

S5

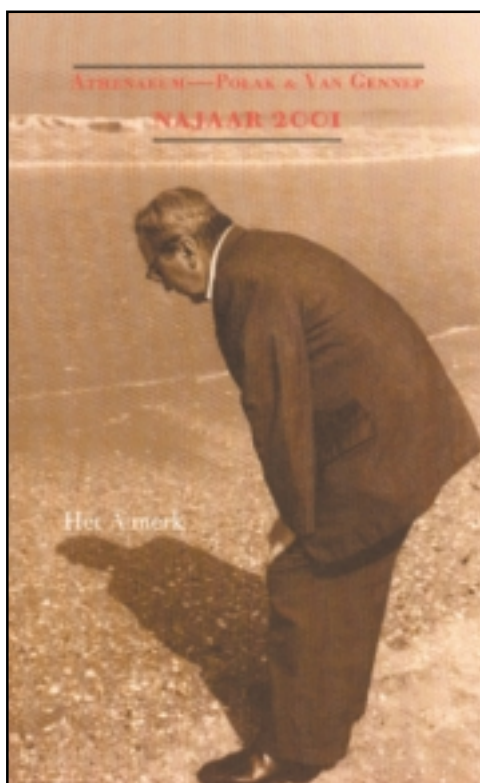
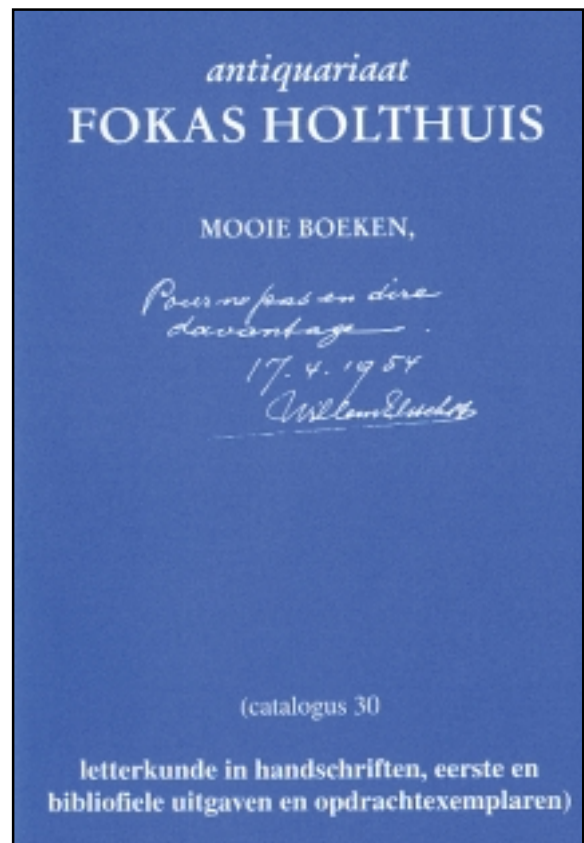
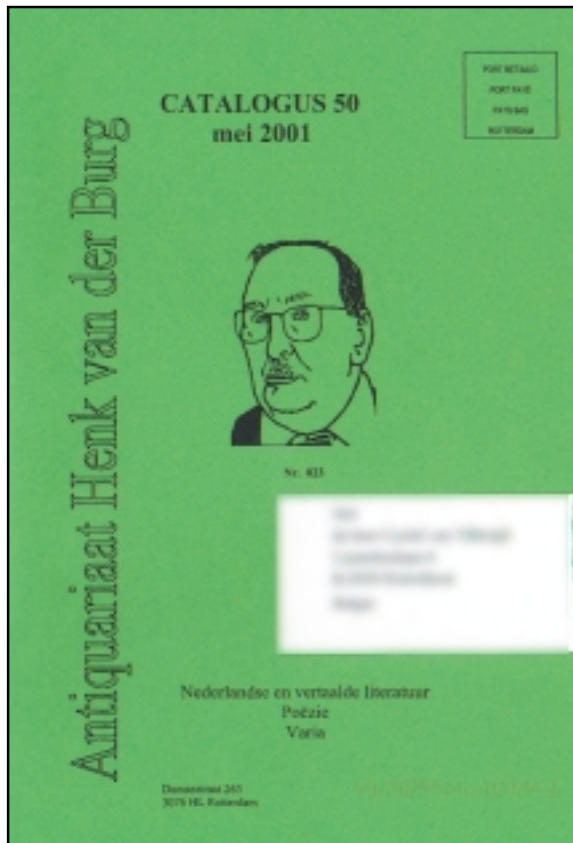

S9

S11

Sfeerbeelden Elsschot Festival

12 mei 2001, Antwerpen ➤

➤ 27 mei 2001, Amsterdam

COLOFON

Deze Nieuwsbrief *Achter de Schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in september 2001 in een oplage van 900 exemplaren, bestemd voor de leden van het W.E.G., de pers en de bezoekers van het Willem Elsschot Festival op 12 mei 2001 in Antwerpen en op 27 mei 2001 in Amsterdam.

Lezersservice

<http://www.weg.be> — info@weg.be

Bank

België: KBC Bank - Antwerpen
409-8578841-11

Nederland: ABN AMRO BANK - Putte
53.28.777.13

Secretariaat

Lijsterbeslaan, 6 • B-2920 Kalmthout • België
tel: 03/666.78.70 • fax: 03/666.25.42

Redactie

Koen Rymenants (Koen.Rymenants@arts.kuleuven.ac.be)

Cyriel Van Tilborgh (cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh

Vice-voorzitter: Vic van de Reijt

Bestuursleden:

Jan Maniewski

Walter Mees

Yvan De Roover

Ann De Rammelaere

Sponsors W.E.G.

Alveko

Het Belang van Limburg

Canvas

Censydiam

ECl voor Boeken en Platen

Ernst & Young

Gazet van Antwerpen

De Groene Amsterdammer

KBC Bank & Verzekering

Knack-Weekend

De Morgen

De Nieuwe Gazet

Het Parool

De Post

Athenaeum – Polak & Van Genneep (Querido)

De Standaard

De Tijd

Uitgeverij Bas Lubberhuizen

Vlaams Fonds voor de Letteren

Vrij Nederland

VVL/BBDO